

БЕЛАРУСКАЯ ЛІТАРАТУРА XVI–XX стст.

**ПРАЦЫ КАФЕДРЫ
БЕЛАРУСКАЙ ФІЛАЛОГІІ**

**Пад рэдакцыяй
ГАЛІНЫ ТВАРАНОВІЧ**

БЕЛАСТОК 2010

Recenzent:
prof. dr hab. Halina Tyczka

Projekt okładki:
Grzegorz Worona

Redakcja:
Halina Twaranowicz

Korekta:
Zespół

Redakcja techniczna i skład:
Agata Gnerowicz

© Copyright by Uniwersytet w Białymstoku, Białystok 2010

Wydanie publikacji sfinansowano ze środków
Wydziału Filologicznego Uniwersytetu w Białymstoku

Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku
15–097 Białystok, ul. M. Skłodowskiej-Curie 14
<http://wydawnictwo.uwb.edu.pl> e-mail: ac-dw@uwb.edu.pl

ISBN 978–83–7431–232–5

Druk i oprawa: TOTEM.com.pl

Змест

I. Старабеларуская літаратура

Францішак Скарына і беларускае Адраджэнне (XVI ст.) (<i>Галіна Тварановіч</i>)	9
Беларуская рэцэпцыя “Запісак янычара” Канстанціна Міхайловіча (<i>Галіна Тварановіч</i>)	21

II. Літаратура перыяду фарміравання новай мастацкай традыцыі (XIX ст.)

Творчасць Яна Баршчэўскага (<i>Іаанна Васільюк</i>)	65
Творчасць Уладзіслава Сыракомлі (<i>Іаанна Васільюк</i>) . . .	79
Творчасць Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча (<i>Іаанна Васільюк</i>)	99
Творчасць Францішка Багушэвіча (<i>Іаанна Васільюк</i>) . . .	113

III. Беларуская літаратура XX стагоддзя

Ля вытокаў ідэйна-эстэтычнага супрацьстаяння ў беларускай паэзіі 20–30-х гадоў (<i>Ян Чыквін</i>)	129
Польскія аспекты ранняй творчасці Максіма Танка (<i>Ян Чыквін</i>)	141
Канцэпцыя беларускага нацыянальнага лёсу: аповесць “Яно” Янкі Юхнаўца (<i>Ян Чыквін</i>)	147
Своеасабліvasць аўтабіяграфізму ў лірычнай прозе Янкі Брыля (<i>Анна Альштынюк</i>)	161

Духоўныя пошукі лірычнай гераіні Ніны Мацяш (<i>Галіна Тварановіч</i>)	179
Помніць мінулае дзеля сучаснасці (Уладзімір Караткевіч і Мікалай Гайдук) (<i>Анна Саковіч</i>)	187
Некаторыя асаблівасці пражытых мініяцюр Яна Чыквіна (<i>Анна Саковіч</i>)	203
Міхась Андрасюк – майстар адлюстравання правінцыйнай сучаснасці (<i>Анна Саковіч</i>)	215
Тэма радзімы ў творчасці Юрыя Баены (<i>Галіна Тварановіч</i>)	241

Помніць мінулае дзеля сучаснасці (Уладзімір Караткевіч і Мікалай Гайдук)

Можна з пэўнасцю сказаць, што галоўным прадметам мастацкай зацікаўленасці Уладзіміра Караткевіча і Мікалая Гайдуга з'яўляецца асэнсаванне гераічнай і трагічнай барацьбы беларусаў за сваю годнасць, сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне як у мінулым, так і ў сучаснасці.

Уладзімір Караткевіч – заснавальнік сучаснай гістарычнай прозы ў беларускай літаратуры. Уклад пісьменніка ў яе развіццё параўнальна такі, як Вальтэра Скота ў англійскую, або Генрыха Сянкевіча ў польскую. На гістарычным матэрыяле Уладзімірам Караткевічам напісаны вершы, баллады, апавяданні, эсэ, п'есы *Званы Віцебска* (1973), *Кастусь Каліноўскі* (1980), *Маці ўрагана* (1982)), аповесці *Дзікае паляванне караля Стаха* (1958), *Цыганскі кароль* (1958), *Сівая легенда* (1960–1961), *Ладдзя распачы* (1964) і іншыя творы. Зацікаўленасць чытацкай аўдыторыі яго раманам *Каласы пад сярпом тваім* (1964) перадаецца ўжо ад пакалення да пакалення.

Мікола Гайдук – пісьменнік-гісторык Падляшша, паставіў сабе за мэту як мага глыбей зачарпнуць з гістарычных крыніц сваёй Радзімы і рэалізаваў сваю задуму таксама ў розных жанрах. Як пісьменнік, Мікола Гайдук пачынаў з асэнсавання фальклору. Яго творчая біяграфія выразна сведчыць аб эвалюцыі ад збірання, апрацоўкі паданняў, легендаў [*Аб чым шуміць Белавежская пушча* (Беласток 1982), *Бе-*

лавеежскія быліцы і небыліцы (Мінск 1996), *Легенды Беларэччыны* (Беласток 1997)] – да стварэння мастацкай мадэлі мінуўшчыны [*Трызна* (Мінск 1991), *Паратунак* (Мінск 1993)]. Мікола Гайдук таксама сабраў і апрацаваў салідны том народных і абрадавых песняў, што з’явіўся ў друку пад назваю *Песні Беларэччыны* (Мінск 1997). Праз народную творчасць мастак ішоў да ўсведамлення нацыянальнага, адметнага для кожнага народа, і ўрэшце – да сцвярджэння каштоўнасцей духоўнага кшталту.

Слушную думку выказвае Алесь Пашкевіч:

Гістарычная проза паўставала з праблематыкі нацыянальнай гісторыі і вызначалася адзіным пафасам, адзінай гістарычнай канцэпцыяй, імкнулася падаваць цэласны погляд на падзеі мінуўшчыны (найперш паказальнай і гераічнай) і, праводзячы адпаведныя паралелі з днямі сучаснымі, служыць нацыянальным ідэалам (...)¹.

Захаваў памяці аб слаўным і гераічным, часта трагічным, мінулым нашых продкаў з’яўляецца неабходнаю ўмоваю паўнацэннага развіцця грамадства, яго функцыянавання ў духоўна-культурнай прасторы. Сапраўды, месца гістарычнага жанру ў літаратуры: *своеасаблівы індыхатар сталасці нацыянальнай літаратуры, паказальнік яе ідэйна-мастацкага росту, складнік агульнанацыянальнага культурнага і грамадскага адраджэння*².

Зварот да мінуўшчыны праз паглыбленае асэнсаванне вуснай народнай тэматыкі характэрны для творчасці Уладзіміра Караткевіча і Міколы Гайдуга. Аднак, як слухна зазначае В. Шынкарэнка, калі:

¹ Алесь Пашкевіч, *Зваротныя дарогі. Проза беларускай эміграцыі XX стагоддзя*, Беласток 2001, с. 51.

² Тамсама, с. 50.

(...) асоба Караткевіча-апавядальніка ў яго легендах і казках выяўляе сябе досыць актыўна, істотна ўплываючы на змест і пафас твораў, (...) М. Гайдук імкнецца захоўваць аб'ектыўнасць пачутага, заставацца пры гэтым староннім назіральнікам, дакладным інфарматарам. Але і ў першым, і ў другім выпадках прысутнічаюць (...) элементы творчай пераапрацоўкі фальклорных жанраў, прыхаванай мастацкай выдумкі ў іх³.

Мэтазгодна параўнаць, як вырашаецца пісьменнікамі агульная тэма, у прыватнасці падзеі паўстання 1863 года. М. Гайдук разглядае іх у апавяданнях *Апошні* і *Раны*. Ул. Караткевіч даносіць тагачасную трагічную рэчаіснасць у апавяданнях *Паляшук* і *Сіняя-сіняя*.

Безумоўна, кожны пісьменнік – гэта непаўторны свет са сваімі поглядамі, пачуццямі, і сваім успрыняццём абставін. Таму ў выніку звароту да адных і тых жа падзей узнікаюць розныя мастацкія мадэлі жыцця.

Паўстанне 1863–1864 гг. несумненна было адным з важных і гераічных момантаў у жыцці беларускага народа. У творах кароткага пражыткага жанру аўтары паказваюць лёс удзельнікаў паўстання. Пасля яго разгрому ў 1863 годзе ішло татальнае паляванне на ацалелых. Некаторыя асобы мусілі эміграваць далёка за межы сваёй айчыны. Іншым пашанцавала менш і заплацілі яны найвышэйшую цану за прагу жыць свабодна.

Апавяданне *Паляшук* Ул. Караткевіча пачынаецца фрагментам з загаду Мураўёва, згодна якога ўдзельнікі паўстання павінны быць адпаведна пакараны без збірання лішніх фактаў, каб не запавольвацца справядодствам. У полі карнай дзейнасці часта аказваліся асобы, якія не бралі непасрэднага ўдзелу ў падзеях, але вінаватыя былі ўжо тым, што жывуць

³ В. К. Шынкарэнка, *З верай у чалавечнасць. Адрэзанасці вобразна-паэтычнай сістэмы сучаснай беларускай літаратуры*, Гомель 2001, с. 40.

на гэтай зямлі, што нечым выдзяляюцца з агульнага шэрагу. Увосень 1863 года ў глухім палескім сяле спыняюцца на адпачынак царскія войскі. І менавіта ў гэтай ваколіцы адной ноччу нехта падпаліў стайню і склад з амуніцыяй і зброяю. Потым праз *дзе ночы нехта падкінуў у пакой Румянцаву і паручыку Барзіловічу па змяі. Румянцаў “выкруціўся толькі чудам”, а паручык памёр (...)*⁴. Такое злачынства, паводле падазрэнняў Румянцава і Ратча, учыніў чалавек, знойдзены ў нары пад карэннямі дрэва ў лесе, што служыла яму домам.

Паляшук – адзін з галоўных герояў аднайменнага твора. Аўтар нават не падае яго імя, мабыць, дзеля таго, каб падкрэсліць драматычную тыповасць сітуацыі. *Ён быў да нельга брудны, з амаль бязвусым тварам, і таму цяжка было станоўча сказаць, стары ён ці малады* (171). Свет Палешука – лес і ўсё жывое ў наваколлі. Відаць, яму, паляўнічаму, больш адпавядае таварыства прыроды, чым людзей.

Канфлікт у творы выбудаваны па лініі Паляшук – Румянцаў і Ратч. Апошні – таксама выхадзец з тутэйшых мясцін, аднак ужо ў статусе паручыка царскага войска на жыхароў Палесся глядзіць як на абмежаваных і прымітыўных людзей. Ён тлумачыць Румянцову, што *у гэтых майх імшарах патрыятызм і нянавісць да нас пакуль што з’явіцца не могуць. Можна, гэта і не ён падпаліў наогул* (172). Такім чынам, не было ўпэўненасці, а тым больш доказаў у віне Палешука.

Сюжэт у значнай ступені дынамізуецца дзякуючы супрацьстаянню вобразаў Ратча і Палешука. Хаця Паляшук ў вачах Ратча дзікун, але менавіта ён з’яўляецца носьбітам маральнай чысціні. Ён годна адказвае на пытанні афіцэраў, а чакаючы пакарання ў пуні, спявае *мужчынскія* (172). песні.

⁴ Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1988, т. 2, с. 171 (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэкспе. У дужках указваецца старонка.)

Нязломна трымаецца ён да моманту, пакуль перад расстрэлам пачынае маліцца. Так як не ведаў Паляшук малітваў, якім вучаць святары, дык моліцца сваімі словамі, плывучымі проста з сэрца. Калі гаворыць словы *Калі не будзеце, як дзеці...* (173),

мае для каго жыць, што ў яго жонка і двое маленькіх дзетак. З увагі на іх просіць сваіх катаў, каб не забівалі яго. Абячае за гэта даць шмат грошай.

Афіцэры, якія называюць яго трусам, самі спакушаныя грашымі. Калі аказваецца, што “скарб” Палешука – гэта непрыдатныя для ўжытку пятроўскія раменныя грошы, яны, з яшчэ большай заўзятасцю і злосцю, вырашаюць расстраляць сваю ахвяру. Гэтая сітуацыя высветліла самыя адмоўныя рысы характару асобаў, якія стаялі на варце парадку дзяржавы: прадажнасць, кар’ерызм, эгаізм. Ратч, які ўжо на пачатку сумняваўся ў віне Палешука, мог выратаваць свайго земляка, аднак ён не вытрымаў экзамену на чалавечнасць. Нават падпарадкаваныя Румянцаву і Ратчу салдаты здзекуюцца з паводзін сваіх афіцэраў: *Эх, паны, на такога бядака грошы паквапіліся* (175).

Да вечара паны ўсвядомілі ўсю недарэчнасць расстрэлу паляўнічага. Перапіўшыся, афіцэры пачынаюць сварыцца:

Ратч узяўся і кінуў Румянцаву ў твар абвінавачванне.

– Вы гэта зрабілі ад злосці. Ганарыцеся сваёй сумленнасцю, а самі жадалі абакрасці гэтага бядака.

– А чым вы за мяне лепшы? – адпавяраваў Румянцаў (176).

Галоўнага героя апавядання Ул. Караткевіча *Сіняя-сіняя* – Петрака Ясюкевіча – пасля падаўлення паўстання, як і іншых яго ўдзельнікаў, чакала шыбеніца. Таму Ясюкевіч, *былы гімназіст Віленскай гімназіі, былы студэнт, (...) былы ўдзельнік геаграфічнай экспедыцыі Каміла дэ ла Брысака* (278),

магчымым у значнай ступені, бо не было ў яго сям’і. З пачатку

ён ездзіць па розных краінах свету. А калі абрыдла бязмэтнае вандраванне, накіроўваецца ў Афрыку, каб *збіраць расліны, мераць нікому непатрэбную зямлю*, (...) (281). І такім чынам у ліпені 1880 года ён апынуўся сярод варожага, арабскага племені туарэгаў у пустыні. Пазбаўлены доступу да вады, Ясюкевіч спадзяваецца, што туарэгі ўрэшце ад'едуць. Тады ён будзе мець магчымасць напіцца вады, якой не каштаваў пад спякотным небам ужо другія суткі.

У чаканні, што ж вырашаць туарэгі, герой разважае надсэнсам спрэчак паміж афрыканскімі плямёнамі. Зразумела, узнікаюць успаміны пра Радзіму, *уся пісаная гісторыя якой налічвала васемсот год, з якіх трыста сама не ведала, што яна такая* (285).

Важнае месца ў гэтым апавяданні займае і вобраз васьмігадовай дачкі Шэйха з Уед-Рыра, з племя бербераў – Джамілі.

Дзяўчынка была чароўная. Тоненькая, з доўгімі чорнымі вачыма. Носік правільны, трохі таўставаты, як заўсёды ў бербераў, тонкія ўсмішлівыя вусны, доўгая шыйка (278).

Менавіта дыялог паміж Ясюкевічам і Джаміліяй, у форме пытанняў-адказаў, узмацняе тугу галоўнага героя па сваёй краіне.

Бербейскую дзяўчынку вельмі цікавіць, як выглядае Беларусь. Перад вачыма Джамілі Ясюкевіч малое вобраз краіны, фауна і флора якой з'яўляюцца супрацьлеглымі прыродзе Сахары. У Беларусі шмат сініх азёраў, рэк і балотаў, зялёных дрэў і траў. Можна сказаць, што прырода спрыяе і дапамагае чалавеку, ствараючы добрыя ўмовы для жыцця. Зачараваная дзяўчынка просіць, каб Пятрок забраў яе з сабой у Беларусь.

Пятрок Ясюкевіч разважае, што хаця ў дзяцей туарэгаў, пакуль сонца іх не абпаліла, белая скура, але яны помсцяць усім беласкурым. І прызнае за імі рацыю. *Таму, што белыя прыходзілі, і гвалцілі, і стралялі, як ашалелыя. Таргві бедны*

народ (...) (283), але адначасова *яны вольны народ, а іх гоняць у ярмо, каб былі як негры* (...) (284).

У аналагічнай сітуацыі знаходзіцца і беларускі народ. У становішчы неграў выступае беларускае сялянства, а ў ролі белых – паны. З болей думае Пятрок пра бяздушнаць паноў, іхнюю хлусню, пра здзекі над мужыкамі. І Ясюкевіч сцвярджае, што ў Афрыцы ўсё ж лепш жыць таму, што

Тут можна было змагацца нават са змеямі. Не тое што на радзіме. (...) З ільвом можна было змагацца. Не тое што там, на радзіме, з шакалам і ў мундзірах. Тыя джаляць, як аспіды (288).

Адарванасць ад Айчыны, настальгічныя ўспаміны пра лагодную беларускую прыроду, пра цячэнне беларускага селяніна абстрабуюць патрыятычныя пачуцці, і абуджаюць прагу жыцця. У Ясюкевіча ўзнікае цвёрдае рашэнне – не паддавацца, змагацца да канца, бо радзіму *нельга аддаць* (297) ворагу.

Кампазіцыя апавядання *Сіняя – сіняя* пабудавана на сумешчэнні розных часавых планаў. Непасрэдных падзеі адбываюцца ў ліпені 1880 года, а ўспаміны П. Ясюкевіча, рэтраспектыўна вяртаюць чытача ў 1863–1864 гады.

Падобныя вырашэнні дадзенай тэмы маюць па-свойму тыпалагічны характар. Варта згадаць у гэтай сувязі творчы вопыт класіка польскай літаратуры. Аналагічную сэнсавую і эмацыянальную насычанасць з аналізаваным творам Ул. Караткевіча мае апавяданне Генрыка Сянкевіча *Наглядчык маяка* (1882). Галоўны герой твора – Скавінскі, удзельнік паўстання 1863 г., па нацыянальнасці – паляк, аказваўся ў падобнай сітуацыі, як і герой апавядання Ул. Караткевіча *Сіняя-сіняя*. І яму выпаў лёс эмігранта. Шмат гадоў змагаўся Скавінскі за незалежнасць іншых краін, а калі надышла старасць, ён вырашыў спыніцца на востраве ў Карыбскім моры, займаючы спакойную пасадку захавальніка маяка. Аднак, зачытаўшыся паэмай Адама Міцкевіча *Пан Тадэвуш*, якая вы-

клікала яркі ўспамін пра радзіму, ён забыўся ўключыць маяк. У выніку – на мель сеў карабель. Зразумела, герой вымушаны быў зноў шукаць сабе месца на няўтульнай чужбіне.

Як ужо згадвалася, Мікола Гайдук паўстанцкія гады паказвае ў быліцы *Раны* і апавяданні *Апошні*. Быліца *Раны* вылучаецца сярод іншых твораў гэтага жанру сутыкненнем несвядомай пазіцыі змагароў за лепшую долю для народа. Штуршком да напісання быліцы стала тое, што пісьменнік адкрыў для сябе магілу ў вёсцы Перацёсы, у Крыноцкай пушчы, дзе ляжаць *ахвяры, удзельнікі нашай няпростай мінуўшчыны*⁵, ахвяры незразумення вясковымі людзьмі сітуацыі.

Аўтар паказвае, што ў час паўстання варожасць, падзрэнне ў мужыкоў выклікала нават належнасць да іншага веравызнання. Насельніцтва мястэчка Гарадок у гэты час было праваслаўным і іўдзейскім. Таму паўстанцаў, *шляхцюкоў-католікаў прымалі не як вызваліцеляў, але як бунтарскіх паночкаў, якія збунтаваліся супраць цара-бацюшкі*⁶. Гарадчане не спяшаліся прыйсці ім на дапамогу.

Аднойчы, калі атрад паўстанцаў вымушаны быў уцякаць у лес ад казакаў, адзін з мясцовых вазакроў, упэўнены ў правільнасці свайго ўчынку, кідаў на зямлю пасля кожнага павароту саломінку. Такім чынам, пагоня, без вялікіх цяжкасцей знайшла лагер паўстанцаў. Салдаты амаль у пень выпялі атрад. На канец казацкі есаул загадаў укінуць забітых у яму, а месца па ёй зраўняць і заслаць мохам, каб і памяці не засталося. Аднак не ўдалося зацерці забойцам сляды злачынства. Хтось зрэзаў вершаліны якраз сарака трох елак па ліку забітых, што раслі навокал месца, дзе былі пахаваны паўстанцы. Такім чынам, чыясыці невядомая рука і прырода, добра разумеючы святасць справы змагароў, захавалі памяць аб іх.

⁵ М. Гайдук, *Легенды Беласточчыны*, Беласток 1997, с. 24.

⁶ Тамсама, с. 21.

Гістарычная мінуўшчына Падляшша надзвычай складаная. Гісторык заўсёды павінен прытрымлівацца праўды, а мастак мае права на стварэнне ўласнай мадэлі свету. Аднак у гэтым творы Мікола Гайдук аб'ектыўна перадае падзеі – у адпаведнасці з законам жанру быліцы.

Пра лёс чалавека, які прымаў удзел у паўстанні 1863 года, піша Мікола Гайдук у апавяданні “Апошні”. Аўтар не падае імя героя. Дзеянне адбываецца пасля розгрому паўстання, калі амаль усе ўдзельнікі

ўжо ляжалі ў зямлі або пайшлі этапамі ў Сібір, а генералы ездзілі да вайсковых гарнізонаў уручаць залатыя і сярэбраныя крыжы, медалі, пахвальныя граматы з подпісам цара заслужаным афіцэрам. І тыя стараліся. Вайсковыя часці прачэсвалі і перабіралі вёску за вёскай, хату за хатай, (...) ⁷

Менавіта ў такі час герой вярнуўся ў родную вёску, дзе ад маці дазнаўся, што казакі арыштавалі бацьку і адправілі ў Сібір. Тое ж самае, або яшчэ горшае, чакае і яго. Маці, для бяспечнасці, прыхавала сына ў хляве пад гноем. А тым часам сама пайшла шукаць выйсця-ратунку. З дапамогай прыйшоў сваяк з-пад Нарвы – Арцём, які займаўся сплавам дрэў, быў арэлышчыкам. Ён абяцаў, што набярэ ў арэльскую арцель толькі сваякоў і “сплавіць” пляменніка ў Тыкоцін, дзе перадасць гданьскім флісакам на платы. Такім чынам можа ўдасца перабрацца яму праз мяжу.

Вобраз дзядзькі Арцёма займае ў творы важнае месца. Спаткаўшыся ў лесе з галоўным героем, ён пачаў абвінавчваць яго ў тым, што праз сваю веру ў лепшае будучае для сялян і бацьку ў Сібір загнаў, і сябе прыкончыў. (...) *У панскую пісаніну паверыў. Яны-то напісалі, намуцілі дурням у галаве*

⁷ *Беларускія пісьменнікі Польшчы. Другая палова XX стагоддзя*, Мінск 2000, с. 325. (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэксе. У дужках указваецца старонка.)

пра мужыцкую свабоду ды хвастамі накрыліся (328). Словы Арцёма адлюстроўваюць настрой і думкі большасці беларускіх сялян на гэты час. Брак веры, што можна змяніць сваю нялёгкую сітуацыю, быў адной з галоўных прычын фіаска паўстання.

Словы Арцёма даюць магчымасць акрэсліць месца беларускага мужыка ў сацыяльна-грамадскім саслоўі. Зразумела, што яно – апошняе ў іерархіі царскай дзяржавы. Свабода – пачуццё незнаёмае для мужыка, ён *і не спазнаў ніколі, што гэта за дзіва такое. Ён толькі трываць прывык* (328).

Аднак, галоўны герой апавядання не шкадуе таго, што спрабаваў уплываць на свой лёс, змяніць яго, бо *так і век гніць можна* (328). Арцём адказвае, што гніць *лепш ужо тут, на сваім, чымся з панамі ў Сібіры* (328). Словы яго пацвярджаюць, што народ баяўся паверыць тым панам, што хацелі памагчы яму. Ад веку мужык навучаемы, што ён павінен пакорліва выносіць усе крыўды, знявагі, нічога не дамагацца, цяпець.

Апошні – сімвал пратэсту адносна несправядлівасці ў адносінах да сялян. Ён – надзея мужыкоў і пагроза для паноў. Таму мусіць заплаціць за сваю смеласць і мужнасць найвышэйшую цану. Смяртэльна раненага куляй, яго прымае рака. Вораг не будзе мець аказіі, каб паздзекавацца над целам заступніка сялянства.

Разгледжаныя апавяданні Ул. Караткевіча і М. Гайдукі, напісаны на супольную тэму. Яднае іх пафас барацьбы за сваю айчыну, за сваю нацыю, за права чалавекам звацца. Ва ўсіх творах галоўныя героі прыходзяць да высновы, што трэба змагацца за гэтыя вартасці да самага канца. Важна і тое, каб у гэты працэс ўключыўся цэлы беларускі народ. Кожны з герояў – Паляшук, Пятрок Ясюкевіч, Апошні – з'яўляюцца носьбітамі высокай маралі, прыкладам сапраўднага патрыятызму, якому лёс сваёй краіны даражэйшы, чым асабістае шчасце.

Увагу Ул. Караткевіча і М. Гайдуга прыцягвалі таксама і іншыя гістарычныя эпохі. Вельмі цікавіў іх такі адлеглы ад нас час, як XII – XIV стст. Варта ўзгадаць, што ў той перыяд адбываліся вялікія, важныя падзеі. Ужо ў XII ст., да гэтай пары агульная, старажытнаруская дзяржава пачала распадацца на асобныя землі. Працэс раздробленасці дадаткова ўскладніўся ў XIII ст. татара-мангольскімі нашэсцямі. І менавіта ў такіх неспрыяльных умовах пачыналася станаўленне беларускай дзяржавы са сталіцай ужо ў Наваградку.

У такую гістарычную хвіліну пераносіць нас Ул. Караткевіч у апавяданні *Барвяны шчыт*. Падзеі адбываюцца ў ваколіцах маленькага гарадка Спаск, куды прыслалі беларусаў, Івара і Ніку, будучых журналістаў, на практыку з Масквы. Гарадок мае такую назву бо *сюды ратаваліся жытары староі Разані, калі падступіў пад яе Батый*⁸.

Экскурсія ў гісторыю разанскай зямлі адбываецца падчас пераезду герояў на другі бераг ракі Акі з мясцовым хлопцам Толікам, дзе знаходзяцца руіны часткі Разані, якая так і *не ўваскрэсла пасля нападу татар* (341). Вось як аўтар прадстаўляе гісторыю гэтага горада:

Быў вялікі горад. І вось аднойчы падступіла пад яго забрала арда чужых людзей, якія жылі разбоям, як вялікія рыжыя мурашкі, і якіх ніхто не чакаў. Імчалі намётам, і была іх такая процьма, што нават людзі на вежах з жахам і гідлівасцю пачулі чужы пах. Пахла потам нямытых ад нараджэння цел і барановым лоем (354).

Вобраз знішчанага ворагамі горада быў такі жахлівы, што калі апошнія абаронцы з дружны Еўпація Калаўрата

⁸ Уладзімір Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, т. 2, с. 341. (Далей спасылкі на гэты твор падаюцца ў тэксце. У дужках указваецца старонка.)

прыйшлі на папялішча, скамянелі ад гора, а пасля прасякліся прагай помсты. Калаўрат сам напаў на Батыгу і *сек ягоных нукераў так, што разжарваліся мячы... Разань манголы ўзялі толькі таму, што, перамогшы Кітай, узялі адтуль "парокі", сцэнабітныя машыны* (354).

Успамін пра даўнія падзеі выклікае ў галоўнага героя моцнае адчуванне повязі з продкамі, а таксама з тымі, хто яшчэ не нарадзіўся:

Івар адчуваў, што ён быў бы бедны і слабы, (...) каб не жыў у ягоных жылах, (...) дзень пагібелі Разані і, яшчэ больш, дзень Крутагор'я, у які яго, Івара, браты-беларусы ўратавалі ад татар славянскую і неславянскую поўнач.

І Цяпінскі, і Вячка, і Міхал Крычаўскі – усе яны былі ў ім. А ён быў – усе тыя людзі, што будуць. Усе (354–355).

Цяпер на гэтым гістарычным і святым полі расце бульба. Хаця мінула сем стагоддзяў ад тых падзей, але Івар знайшоў на полі чалавечую костку – цэўку (г.зн. галёначную косць). Усхваляваны герой сцвярджае: *Подла. Гэта ж суцэльныя могілкі. Тут невядома, дзе зямля, а дзе прах. Дык паважайце ж вы такую зямлю, гады. Не варушыце. Хай спяць...* (355). Гэта не прыстойна, каб на могілках разводзіць агарод. Такія паводзіны мясцовых уладаў і людзей сведчаць аб адсутнасці сувязі з слаўнай і гераічнай гісторыяй сваёй айчыны. Гэта брак пашаны для продкаў, а таксама адсутнасць нацыянальнай свядомасці.

Цэлая гэта сітуацыя непакоіць Івара тым больш, што ягоная каханая дзяўчына, падобна як мясцовыя жыхары, жыве бягучым днём, задавальняецца тым, што ёсць зараз: ... *усе так жывуць, – сказала яна. – Сённяшнія звычаі, сённяшняя мода, сённяшнія кнігі...* (348). Аднак, дзякуючы побыту ў руінах Разані і паслядоўнасці Івара, Ніка зразумела, што нельга жыць адным днём, падобна як матылі, якіх завуць Аўсянікамі або Эфемерыдамі. Адбываецца пераасэнсаванне ранейшых поглядаў дзяўчыны на жыццё.

У XII–XIII стст. пераносіць чытача і Мікола Гайдук у сваіх творах *Трызна* і *На рубяжы*. Тэмай абодвух апавяданняў з’яўляецца барацьба месцічаў з агрэсіўнымі яцвягамі.

У апавяданні *Трызна* М. Гайдук засяроджвае ўвагу на дзвюх постацях: старым дзесяцкім Яцуку, які ўжо трыццаць гадоў займаецца нагляданнем з вежы над Нарваю, ці не пагражае люты вораг крэпасці, і ягоным унуку Юрасю, якому дваццаць гадоў. Ягоны бацька загінуў у палавецкіх стэпах, таму ён узгадаваны дзядулем. Яцуку гэты хлопец – “адзінае сонца” яго змрочнай старасці.

Дзеянне пачынаецца ранкам пад канец лета. Падчас размовы з унукам Яцук прыкмеціў з вежы яцвягаў. Дзякуючы таму, што вартавы ў час падняў трывогу, нараўлянам удалося адбіцца. Аднак усе ўсведамляюць, што другі раз ужо можа не пашанцаваць. Таму валадар крэпасці Міхаль вырашае пад вечар паслаць Юрася, каб падаў весць у Крушву, Бельск ды Гарадок. Яцук, які спачатку быў супраць таго, хутка супакоіўся і ўспешыўся, што Юрась жыве, а значыць працягне лінію рода.

Акружаючых цвердзь яцвягаў было звыш сотні. Хаця такіх шматлікіх ворагаў абаронцы Нарвы не маглі стрымаць, але яны не паддаліся і змагаліся да канца. У выніку атакі згарэла крэпасць, а разам з ёй і нараўляне, і ворагі, якія не змаглі ўцячы, бо паваліліся палаючыя сцены вежы і цвердзі.

Вельмі часта ў творы паяўляецца імя паганскага бога сонца – Сварожа, сына Сварога – бога святла, цяпла і ўсяго жывога. Героі апавядання звяртаюцца да яго ці то ў форме падзякі (*О, вялікі Сварожа, дзякуем табе за літасць над намі!*)⁹, ці прашэння аб заступніцтве (*Сварожа, Сварожа! Прыкрый нас, няшчасных. Сварожа, Сварожа! Агіні дзетак на-*

⁹ М. Гайдук, *Легенды Беласточчыны*, Беласток 1997, с. 155. (Далей спасылкі на гэтае выданне падаюцца ў тэксе. У дужках указваецца старонка.)

шых. *Сварожа, Сварожа! Узмоцні сілы нашы. Сварожа, Сварожа! Ад нас звяздзі паганых...*) [156] або скаргі (*О, Сварожа! Цяжка караеш ты маю кроў, цяжка*) [157]. Так, насельніцтва зямель старарускіх, яшчэ ў XII ст., абагаўляла сілы прыроды, малілася агню і сонцу, прыносіла ім ахвяры. Увядзеннем у тканіну твора такіх момантаў дасягаецца стварэнне праўдзівага гістарычнага каларыту эпохі.

Варта звярнуць увагу на тое, што апавяданне *Трызна* мае эпіграфам фрагмент з *Задоншчыны* Сафонія, старарускага твора, прысвечанага мужнасці воінаў, якія змагаліся з ворагам на Куліковым полі ў 1380 годзе. Хаця падзеі, апетыя ў *Задоншчыне* і адлеглыя ў часе на адно стагоддзе ў параўнанні з *Трызнай*, яны сугучныя сваім гераічным пафасам.

У аснове апавядання М. Гайдука *На рубяжы* ляжыць абарона Гонязі ад яцвягаў. Толькі ў гэтым выпадку М. Гайдук пабудаваў сюжэт твора інакш. Сістэма падзей укладзена так, што апавяданне пачынаецца вынікам барацьбы мясцовых войск з ворагам. Ужо на пачатку чытач даведваецца, што Гонязь спалена, а воіны з гарадзенскай дружныны або забіты, або ўзяты ў палон. Потым аповяд вяртаецца да абставін, у якіх героі знаходзіліся да пачатку асноўных падзей, што выконвае ролю экспазіцыі, і далей сюжэт паволі ўзыходзіць да кульмінацыі, і ўрэшце сыходзіць да развязкі. Вельмі цікавым з'яўляецца паказаны аўтарам абрад пахавання мужных воінаў. Падчас рытуалу вакол хаўтурнага кастра, таксама як у апавяданні *Трызна*, упамінаецца імя паганскага бога сонца "Сварожа".

Можна сказаць, што ўсе героі Ул. Караткевіча і М. Гайдука – маральныя максімалісты, яны могуць або выйграць, або памерці, дзеля лепшай будучыні для сваіх наступных пакаленняў. За свае ідэалы яны змагаюцца да канца. Невыпадкова, што станоўчыя героі абодвух пісьменнікаў унутрана вельмі блізкія, падобныя. Дзякуючы свайму духоўнаму багаццю і харакству, маральнай чысціні, вернасці грамадскім

і эстэтычным ідэалам яны хвалююць і прыцягваюць увагу чытача.

Сам Ул. Караткевіч часта паўтараў: “Быўшы філолагам, нельга не быць гісторыкам. (...) Хто забывае мінулае, той павінен будзе перажыць яго яшчэ раз”¹⁰. Таму часта сюжэт сваіх твораў ён будаваў на пераломных і важных момантах гісторыі цэлай Беларусі. Творчыя і грамадскія прынцыпы Ул. Караткевіча застаюцца актуальнымі на ўсе часы.

Мікола Гайдук паставіў сабе за мэту *спазнаць і данесці да іншых таямніцу пошуму Белавежы*¹¹. Яго творы ўяўляюць сабой займальнае падарожжа ў гістарычную даўніну Падляшша – высунутых найдалей на захад этнічных беларускіх зямель.

¹⁰ Інтэрв’ю А. Губіч з Уладзімірам Караткевічам, (у:) Ул. Караткевіч, *Збор твораў у васьмі тамах*, Мінск 1991, т. 8, кніга 2, с. 421.

¹¹ “Тэрмапілы” № 1, Беласток 1998, с. 64.